

KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ: KAMUSAL ALANIN TÜKETİMİ

Emre SAVUT*

Özet

20.yy'ın ikinci yarısından itibaren siyaset bilimi alanında çok önemli bir yer tutmaya başlayan kamusal alan kavramı, sosyal, siyasal ve ekonomik boyutlara sahip olan bir kavramdır. Çalışmada öncelikle kamusal alan kavramı farklı boyutlarıyla tanımlanmaya çalışılacaktır. Ardından kuramın kurucusu sayılan Jürgen Habermas'ın ve kuram için özgün düşünceler üreten Hannah Arendt'in düşüncelerine yer verilerek kamusal alanın ortaya çıkışı ve temel nitelikleri ele alınacaktır.

Kamusal alanın varlığından bahsedebilmek için bu alanı oluşturan bireylerin ekonomik özgürlüğe sahip olması gerekmektedir. Kamusal alan ile ekonomik özgürlük arasındaki bahsedilen ilişki çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada, kültür endüstrisi kuramı ile kamusal alan teorileri arasında bir ilişki kurularak ekonomik özgürlüğün tüketimi ve dolayısıyla ideal kamusal alanın çöküşü örneklerle ortaya konacaktır. Kamusal alandaki bilginin kaynağının iletişim olduğu düşünüldüğünde, kültür endüstrisi düşüncesiyle kamusal alanın tüketilmesinde sosyal medya başta olmak üzere yazılı-görsel medya ve kültür-sanat faaliyetlerinin etkisine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kamusal Alan, Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Kültür Endüstrisi.*

CULTURE INDUSTRY: CONSUMPTION OF PUBLIC SPHERE

Abstract

The concept of public sphere, which has been holding a very important place in the field of political science from the second half of 20th century, is a concept that has social, economic and political dimensions. In this paper it will be tried to define the concept of public sphere with its different dimensions at first. Then, the emergence of public sphere and its basic characteristics will be discussed by giving place the thoughts of Jürgen Habermas who is regarded as the founder of the theory and Hannah Arendt who produced the distinctive thoughts for the theory.

In order to mention the existence of public sphere, individuals who create public sphere must have economic freedom. The mentioned relationship between public sphere and economic freedom forms the basic problematic of the study. Therefore, by creating a relationship between the culture industry theory and the theories of public sphere, the consumption of economic freedom and hence the collapse of ideal public sphere will be put forward by examples. Considering that the origin of the information in public sphere is communication, the attention will be drawn to the effects of especially social media, visual – written media and cultural- artistic activities on the consumption of public sphere with the thought of culture industry.

Key Words: *Public Sphere, Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Culture Industry.*

*Arş. Gör. , Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Dokuzçesmeler Yerleşkesi Buca/İZMİR.
e-posta: emre.savut@deu.edu.tr

1. GİRİŞ

Kamusal Alan kavramı, “kamu” kelimesine yüklenen anlamın çeşitliliği nedeniyle tam olarak anlaşılmasında ve anlatılmasında zorluk çekilen bir kavramdır. Kavramı açıklamaya yönelik kuramlar kamusal alanın ortaya çıkışını Antik Yunan’a kadar geri götürmekte ve polislerdeki doğrudan demokrasi uygulamalarını kamusal alanın ortaya çıktığı en somut örnekler olarak göstermektedir. Bununla birlikte toplumsal ve ekonomik alanda yaşanan dönüşümler kamusal alanın niteliğinde de değişimleri beraberinde getirmiştir.

Kamusal alan kuramlarında üzerinde durulan en önemli konu, bireylerin rasyonel davrandıkları ve rasyonel davranan bireylerin tam anlamıyla özgür bir biçimde hareket ettikleridir. Rasyonel ve özgür birey siyasal alana ilişkin fikirlerini diğer vatandaşlarla tartışmakta ve kamuoyunun oluşmasına katkı sağlamaktadır. Ancak 18. yy ile birlikte kapitalist sistemin hâkimiyetiyle sermayenin toplumun her alanında belirleyiciliği artmıştır. Bu bağlamda birey de üretim-tüketim zincirinin içine çekilmiş; yaşamak için tüketmek, tüketebilmek için de üretmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Birey tükettikçe toplum içerisindeki statüsünün ve kabul edilirliliğinin arttığını düşünmektedir. Kamusal alan kuramcıları ise kapitalist sistemin hâkimiyetiyle başlayan bu sürecin kamusal alanın tükenmesi anlamına geleceğini savunmaktadırlar.

Hannah Arendt’in bireyin çalışma eylemi içerisinde hapsedilme durumunu ifade eden *Animal Laborans* düşüncesi ve Jurgen Habermas’ın *Burjuva Kamusal Alanının Çöküşü* olarak tanımladığı süreç, esasen kapitalist sistemin girdabına kapılan bireyin özel alanı içerisine hapsedilerek toplumsal sorunlardan uzaklaşmasını ve tepkisizleşmesini ifade etmektedir. Bu noktada bireyin özel alanının içerisine hapsedilmesi yani tüketim zincirinin zorunlu bir üyesi olması durumunu açıklayan kuramlardan en önemlisi Kültür Endüstrisi kuramıdır. Bu kuram, en genel ifadeyle kültür kurumları aracılığıyla egemen ideolojinin kitlelere benimsetilmesini öngörmektedir. Tüketimin sürekli duruma getirilmesi ve kitlelerin sistemden uzaklaştırılması olmak üzere iki boyuta sahip olan bu kuram, kamusal alanın etkinliğinin kaybolmasında temel açıklayıcı düşünce olma niteliğine sahiptir.

Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmada, siyasal ve ekonomik egemenlerin, sistemin devamlılığının sağlanması adına, muhalif düşüncelerin üretilebileceği kamusal alanın oluşmasını engellediği düşüncesi ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2. KAMUSAL ALANA İLİŞKİN KAVRAMSALLAŞTIRMA

Kavramlar var olan her şey ile ilgili düşünsel bir çerçeveyi ifade ederler. Bu düşünsel çerçeve, insan o kavram ile karşılaştığında zihninde neyin ya da nelerin canlanacağına ilişkin sınırları belirler. Ancak kamusal alan kavramı için bu belirgin çerçeveden söz etmek hayli güçtür. Bu güçlük aslında kamu kelimesine yüklenen farklı anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Günlük yaşamda sıklıkla kullandığımız, kamu yönetimi, kamu hukuku, kamu hizmeti, kamu otoritesi, kamu malı, kamuoyu gibi birçok kavramın içerisinde yer alan “kamu” sözcüğü, bu kullanışların tümünü kapsayan ortak bir anlamı ifade etmemektedir. Sözcüğün anlamındaki çeşitlilik Türk Dil Kurumu’nun tanımlamasında da kendisini göstermektedir. TDK kamu sözcüğünü; birincisi halk hizmetlerini gören devlet organlarının tümü, ikincisi bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme ve üçüncüsü hep, bütün olmak üzere üç farklı şekilde tanımlamıştır. TDK, kamusal kelimesini ise kamu ile ilgili olan olarak tanımlamıştır (TDK, 2015).

Günlük dilde “kamu” sözcüğü doğrudan devlet ile veya devlet işleri ile özdeşleştirilmektedir. Bu durum kamusal alanın da ilk bakışta devlete ait olan veya devlet tarafından kontrol edilen alan olarak nitelendirilmesini beraberinde getirmektedir. Ancak kavramın bir kuram olarak ele alınması bundan çok farklı bir durumu ifade eder. Öncelikle belirtmek gerekir ki kamusal alan kavramı siyasal bir niteliğe sahiptir. Kamusal alan demokratik bir örgütlenme alanını ifade eder ve bu alanda özgür vatandaşlar eşit şartlar altında eylemler ve söylemler aracılığıyla ortak sorunları tartışmaktadırlar (Onat, 2013: 11).

Kamusal alan çalışmalarının kurucu ismi Jurgen Habermas ise kamusal alanı bir kamuoyu oluşturma alanı olarak tanımlamıştır. Habermas kamusal alanın tüm yurttaşların erişimine açık olduğunu ve bu alanda özgürlük

ve eşitliğin tam anlamıyla sağlanmış olduğunu ifade etmiştir (Habermas, 2004: 95). Kamusal alan çalışmalarında çok önemli olan bir diğer isim Hannah Arendt ise kavramı iki boyutlu olarak tanımlamıştır. İlk olarak kamusal alan bir açıklık alanıdır. Yani herkes tarafından görülebilir, duyulabilir, müdahale edilebilir bir alandır. İkinci boyutuyla kamusal alan ise insan tarafından yaratılan ortak bir dünyayı ifade eder (Arendt, 2006: 92-95).

Bu çalışmada temel alınan bu iki düşünürün tanımlamaları dışında farklı kamusal alan tanımlamaları ile de karşılaşmak mümkündür. Örneğin Oskar Negt ve Alexander Kluge tarafından ortaya konan tanıma göre kamusal alan, mücadelelerin savaş dışı yollarla karara bağlandığı yerdir (Hansen, 2004: 141). Gordon Marshall ise kamusal alanı, Yunan felsefesinde aile ve ekonomik ilişkilerden oluşan özel alanın karşısında yer alan siyaset alanı olarak tanımlamıştır (1999: 380). Craig Calhoun'a göre ise sivil toplum içinden ortaya çıkan özgül bir alan olarak kamusal alan, rasyonel ve eleştirel bir söylem aracılığıyla politik sorunların çözümlenmesinin amaçlandığı kültürel ve toplumsal örgütlenme alanıdır (Özbek, 2004: 27). Sivil toplum üzerinden yapılan bir başka kamusal alan tanımlaması da Thomas McCarthy tarafından ortaya konmuştur McCarthy'e göre kamusal alan, "sivil toplum ile devlet arasında bir ara alan olan ve içinde genel yarara ilişkin meselelerin eleştirel kamusal tartışmasının kurumsal olarak garantilenmiş biçimde sürdürüldüğü" alandır (McCarthy, 2004: 91).

Tüm bu tanımlamalarda da görüldüğü üzere kamusal alan kavramını açıklayan ortak bir tanım üretmek mümkün değildir. Bu durum hem düşüncenin üretildiği toplumların sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel yapılarındaki farklılıklardan hem de düşünceyi üreten düşünürün benimsediği ideolojinin belirleyiciliğinden kaynaklanmaktadır. Ortak bir tanım yapmak mümkün olmasa da yukarıdaki bilgilerden hareketle kamusal alanın genel özelliklerini sıralamak mümkündür. Buna göre:

- Her şeyden önce kamusal alan devlet dışı bir alandır. Devletin kontrolü ve denetimi söz konusu değildir. Devlet gibi sermayenin de bu alanda bir baskısı bulunamaz. Dolayısıyla da bu alanda kusursuz bir özgürlük söz konusudur.

- İkincisi kamusal alan politik ve toplumsal sorunların ele alındığı bir alandır.
- Üçüncüsü kamusal alan mutlak bir eşitlik alanıdır. Bu alan servet, ırk, dil, din, eğitim düzeyi farkı gözetmeksizin herkese açıktır.
- Kamusal alan bir iletişim alanıdır. Eşit ve özgür bireylerin bir araya gelerek karşılıklı etkileşim sonucu düşünce ürettikleri alandır.
- Kamusal alan içerisinde yer alan aktörler rasyonel hareket etmektedirler ve eleştirel düşünme yeteneğine sahiptirler.

Sıraladığımız tüm bu özellikleri bünyesinde barındıran kamusal alan ideal bir demokratik sistemin işler kılınmasının en önemli unsurlarından biridir. Ancak tüm bu özelliklere sahip olan kamusal alanın olanı değil "olması gereken"i ifade ettiği açıktır. Bu nokta ise çalışmamızın temel sorunsalına işaret etmektedir. Çünkü kusursuz bir kamusal alan, mevcut siyasal ve ekonomik sistemin devamlılığı noktasında ciddi bir muhalefet sahası olma özelliğine sahiptir ve bu muhalefet sahasının egemen güçlerin çıkarları adına kontrol altında tutulması gerekmektedir.

3. KAMUSAL ALAN TEORİLERİ

Tanımlamalardan da görüldüğü üzere genel geçer bir kamusal alan kavramsallaştırması yapmak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte kamusal alanın; ortaya çıkış süreci ve türleri, özel alandan nasıl ayrıldığı, özgür düşünce üretimiyle azamî verimlilik düzeyine ulaşması ve sürekli kılınması gibi birçok konuya ilişkin farklı düşünceler üretilmiştir. Dolayısıyla Habermas'ın ardından kamusal alana ilişkin farklı yaklaşımlar üretilmiştir. Bu çalışmada ise özel alan-kamusal alan ayırımındaki özgünlük ve özel alandaki bireyin nitelikleri açısından çalışmamızı yakından ilgilendiren fikirler ortaya koyması nedeniyle Hannah Arendt'in ve kuramın kurucusu sayılması ve özellikle de kamusal alanın çöküşü üzerine ürettiği düşünceler nedeniyle Jürgen Habermas'ın kuramlarına yer verilmiştir.

3.1. Hannah Arendt'in Yaklaşımı: Kamusal Alan – Özel Alan Ayrımı

Hannah Arendt, düşüncesinde çok önemli bir yere sahip olan kamusal alan - özel alan ayrımının kökenlerini Antik Yunan'a kadar götürmektedir. Arendt Antik Yunan'daki toplumsal yaşamı Oikos (hane) ve Polis olmak üzere ikiye ayırmıştır ve bu ayrımın hane özel alana, polis ise kamusal alana karşılık gelmektedir. Arendt'in hane ile polis arasındaki ayrımın bahsederken özel alana yüklediği nitelikler bu çalışma için oldukça önemlidir ve kamusal alanın ortaya çıkışı açıklanırken belirleyici olan aslında özel alandır.

Her şeyden önce Arendt'e göre özel alan zorunluluk alanıdır. Kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan zorunlulukların yerine getirilmesi özel alanda gerçekleşir. Bu alanda insanlar, tercih ve ihtiyaçlarının baskısı altında yaşamaktadır. İnsanların yeme, içme, barınma, üreme gibi zorunluluklarının karşılandığı özel alanı doğal topluluk olarak nitelendiren Arendt, doğal zorunlulukların karşılanabilmesini polisin ortaya çıkmasının temel şartı olarak belirtmiştir (Arendt, 1994: 50). Bu zorunlulukların karşılanmaması durumunda yaşamın sürdürülebilmesi sıkıntıya düşer ve bu noktada özgürlük ile yaşam arasındaki ince çizgi ortaya çıkar. Dolayısıyla özgür bireylerin oluşturduğu kamusal alanın ortaya çıkmasında özel alandaki zorunlulukların karşılanmasını gerekmektedir (Onat, 2013: 29). Ayrıca zorunlulukların alanı olan hane, aynı zamanda şiddeti de içermektedir. Çünkü temel dert yaşamın sürdürülmesidir ve bunu gerçekleştirebilmek için başkalarının üzerinde şiddet kullanmak gerekebilir. Dolayısıyla şiddetin olduğu alanda siyasetten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü şiddetin olduğu yerde özgürlükten söz edilemez. Özel alandaki bu zorunluluğu karşılayarak özgürlüğünü elde eden hane reisi, kendisiyle eşit olan diğer hane reisleriyle birlikte polise dâhil olarak siyaset yapmaya başlar (Pehlivan, 2011: s.64). Antik Yunan'da polis ile kamusal alanı özdeşleştiren Arendt, polisin kadınlara, kölelere ve yoksullara kapalı olması ve günümüzde uygulanmasının mümkün olmaması nedeniyle bugünkü anlamıyla kamusal alanı tam olarak karşılamadığının farkındadır. Ancak polis, sahip olduğu nitelikler ve genel olarak siyasal

faaliyetlerin ortaya çıkabilme şartları dikkate alındığında düşüncesinin merkezinde yer alır. Arendt'e göre polis, verili bir kamusal mekânı işaret etmez. Polis, özgür insanların bir araya gelmelerinden ve konuşmalarından ortaya çıkan bir örgütlenmedir (Arendt, 1994: 271-272). Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse Arendt'e göre ortaya çıkış süreci ve temel nitelikleri ile polis, günümüz kamusal alanının açıklanmasında temel çıkış noktası olarak kullanılmalıdır.

Hannah Arendt kamusal alan ile özel arasındaki ayrımın her iki alanında olmazsa olmazı belli başlı unsurlar üzerinde durmuştur. Öncelikle özel alanı ele alacak olursak, bu alanın temel unsurları olarak emek ve iş görülmüştür. Bir tanım yapmak gerekirse emek, "insanın kendi yaşamını devam ettirebilmesi için biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik etkinlikleri ifade eder" (Onat, 2013: 32). Ancak çalışmamız açısından bu tanımlamaya bir ekleme daha yapmak gerekir. Emek, insanın sadece biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için değil, aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarını da karşılamak için gerçekleştirdiği etkinliklerdir. Mutluluk, toplumsal statü, lüks tüketim isteği gibi psikolojik unsurlar da emek aracılığıyla elde edilmektedir.

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan temel gereksinimlerin kullanım süreleri kısıtlıdır. Bu nedenle bu ihtiyaçları giderecek eylemin devamlı gerçekleşmesi gerekmektedir (Arendt, 1994: 135). Sürekli emek üretim süreci içerisinde olan insanın *animal laborans* (çalışan hayvan) olarak tanımlanması Arendt'e göre son derece meşrudur (Arendt, 1994: 120). *Animal laborans*, sürekli bir tüketim zincirinin içinde yer almaktadır. Yaşamak için tüketmek, tüketmek için de üretmek zorundadır. Kişisel dünyasına mahkûm olmuştur. Sürekli çalışma halinde olduğu için kamusal alanın dışında kalan insan, dolayısıyla siyasal alanın da dışındadır (Onat, 2013: 44).

Arendt'e göre modern toplumlarda yaşayanların büyük bir çoğunluğu *animal laborans*a dönüşmüştür. İnsani ilişkiler tamamen çalışma hayatı ile sınırlanmış durumdadır ve kamusal iletişim süreci ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda, yaşayabilmek için çalışmak zorunda olan insan, tamamen kendi bedenine hapsedilmiştir. Çalışmak, yaşamın doğal bir

unsuru olarak görülmeye başlamıştır. Aslında Arendt için bu durum köleliğin sıradanlaşmasını ifade etmektedir (Arendt, 1994: 165). Modern toplumda, bireyin davranışlarını belirleyen onun tüketici olmasıdır. Modern insanın mutluluğu da çalışmaya dayalı bir yaşamla mümkün olmaktadır. Çalışmaya dayalı ihtiyaçlar döngüsel bir şekilde birbirini izler. Bir ihtiyacın karşılanması durumunda, bireyin önüne yeni bir ihtiyaç konularak onun üretim süreci içerisinde kalması sağlanır. Günümüz insanının yaşamı bu döngüsel eylem içerisinde sürmektedir ve dolayısıyla sürekli olarak *animal laborans* biçiminde yaşayan insanların oluşturduğu bir toplumda kamusal alandan söz etmek mümkün değildir (Onat, 2013: 46-49).

Arendt'in düşüncesinde özel alanı oluşturan bir diğer unsur ise "iş"tir. Ancak "emek" ile "iş" arasında ince bir çizgi vardır ve bu nedenle "iş" in özel alanın mı yoksa kamusal alanın mı bir unsuru olduğu belirsiz kalmaktadır. İş, ürünü ortaya çıkaran süreci ifade eder ve emeğin içerisinde var olan zorunluluk iş için geçerli değildir. Emek, gücün tüketilmesini ifade ederken iş, etkinlik sonucu ortaya çıkan ürünü ifade etmektedir. Ayrıca emek, daha önce de bahsettiğimiz gibi süreklilik göstermektedir. İş ise ürünün üretilmesi ile birlikte son bulur. Bunun dışında iş, emeğin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan çalışma eylemini gerçekleştirirken kullanacağı alet ve aracın üretilmesini ifade eder (Onat, 2013: 50-51).

Çalışma eylemi gerçekleştirilirken kullanılacak alet ve araçları üreten ve bunlara sahip olan insanlar ise *homo faber* olarak isimlendirilmiştir. *Homo faber*, Arendt tarafından ürettikleri üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip olduğu için Tanrı – ya da efendi- olarak nitelendirilir ve bu anlamda *animal laborans*'ın aksine özgürdür. *Animal laborans* üretilen bu alet ve araçları yaşamını sürdürmesini sağlayacak zorunlulukları yerine getirirken kullanır ve dolayısıyla da *homo faber*'in ürettiklerine bağımlıdır. *Homo faber* ise bu ürünleri bir zorunluluk olarak değil, bir dünya düzeni kurmak için icat etmektedir (Arendt, 1994: 197, 207). Ürettikleri üzerinde mutlak egemenliğe sahip olan *homo faber*, bu ürünleri sergileyebilmek için bir pazar oluşturmaya başlamıştır. Mübadele esasına dayalı bu pazar siyasal bir alan olmamakla birlikte *homo*

faber'in diğer insanlarla iletişime geçtiği bir alandır. Böylelikle *homo faber* kendisine özgü bir kamusal alan oluşturma gücünü sahiptir (Onat, 2013: 52). Arendt'in düşüncesinde *homo faber*'in *animal laborans*'a karşı bir üstünlüğü söz konusudur. Çalışmanın kendisini bir amaç haline getiren ve bu duruma koşulsuz boyun eğen *animal laborans*, üretim kısılcından kurtulup tartışmaya ve akıl yürütmeye başladığı anda daha yüksekteki *homo faber* konumuna geçecektir (Çığ, 2012: 144).

Görüldüğü gibi *homo faber* aslında üretim araçlarına sahip olan sınıfı ifade etmektedir ve bu sınıf sahip olduğu ekonomik güç nedeniyle kamusal alan oluşturma ve dolayısıyla da siyasal alanı etkileme gücüne sahiptir. *Animal laborans* ise yaşamını zorunluluklar çerçevesinde yürütmekte ve sürekli çalışma eylemi içerisinde bulunmaktadır. Bu noktada Arendt'in özel alanın bir unsuru olarak gördüğü "iş" in gerçekten de özel alanın mı bir unsuru olduğu tartışmalıdır. Çünkü *homo faber* hem ekonomik özgürlüğe hem de kamusal alan oluşturma gücüne sahip olması nedeniyle kamusal alan özel alan ayrımında kamusal alana daha yakın durmaktadır. Bununla birlikte gözden kaçırılmaması gereken husus Arendt'in iktisadî etkinliklere özel alan içerisinde yer vermiş olmasıdır. İş, bu nedenle özel alan içerisinde kendisine yer bulmuştur. *Homo faber*'in aslında kamusal alana daha yakın olduğuna ilişkin düşüncemiz modern kamusal alanda iktisadî iktidar ile siyasal iktidar arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki olduğu düşüncesine dayanarak ortaya konmuştur.

Arendt'e göre kamusal alanı oluşturan unsurlar ise özgürlük, söz ve eylemdir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi özgürlük, zorunluluğun olmadığı bir durumu ifade eder. Dolayısıyla yaşamın devamı için çeşitli zorunlulukları barındıran özel alanda özgürlükten bahsedilemez. Özel alanda belirleyici olan etken özgürlük değil, yaşamın zorunlulukları ile yaşamın korunmasına ilişkin kaygılarıdır (Arendt, 1996: 202). Özgürlüğün var olabilmesi kamusal alanda gerçekleşen bir etkinlik olmasına bağlıdır. Çünkü içsel özgürlük ile dünyevi, elle tutulur özgürlük arasında bir ayrım yapan Arendt, içsel özgürlüğün farkına varılabilmesi için önce dünyevi özgürlüğün anlaşılması gerektiğini belirtir ve

dünyevi özgürlüğü “insanın hareketini, evden uzaklaşmasını, dünyaya girmesini ve sözle, edimle başka insanlarla biraraya gelmesini mümkün kılan bir statü/durum” şeklinde tanımlar (Arendt, 1996: 201). Tanımdan da anlaşılacağı üzere gerçek anlamda bir özgürlüğün var olabilmesi bireyin özel alanının dışına çıkarak diğer insanlarla ilişkiye geçmesine bağlıdır yani kamusal alanda ortaya çıkabilir. Dolayısıyla sadece kamusal alanda ortaya çıkabilecek özgürlük, siyasal alanla ilgili doğrudan bir ilişki içerisindedir. Arendt, bu ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir:

Özgürlük, tabii ki bir mesele olarak değil, ama günlük yaşamın bir gerçeği olarak siyaset alanında her zaman biline gelmiştir. Hatta bugün bile özgürlük meselesinden söz ettiğimizde, bilerek ya da bilmeden aklımıza daima bir siyaset sorusu ve insana eylemde bulunmak gibi bir yetinin bağışlanmış olması gelir; zira insan yaşamının bütün yetileri ve potansiyelleri arasında eylem ile siyaset, *enazından özgürlüğün varolduğunu varsaymadan kavrayamayacağımız yegane şeylerdir ve zımmen ya da alenen insanın özgürlükleri meselesine değinmeden, tek bir siyasi meseleyi bile ele almamız mümkün gözükmemektedir. ...özgürlük, gerçekte insanların siyasi bir örgütlenme içerisinde bir arada yaşamalarının sebebidir. O olmadan siyasi yaşam diye bir şey anlamsız olurdu. Siyasetin varoluş nedeni özgürlüktür ve özgürlüğün deney (ve tecrübe) alanı eylemdir.* (Arendt, 1996: 198-199).

Siyasal alan ile özgürlük arasındaki ilişkiye yönelik yukarıdaki ifadelerden de çıkartılabileceği gibi kamusal alanın bir diğer unsuru da “söz” ve “eylem”dir. Kamusal alanda söz ve eylemin var olabilmesi için çoğulluğun sağlanmış olması yani birden fazla insanın karşılıklı etkileşime geçmesi gereklidir. Çoğulluğu belirleyen ise eşit ve farklı insanların varlığıdır (Onat, 2013: 56). İnsanların eşit olması; birbirlerini ve kendilerinden öncekileri anlayabilmelerini, geleceği planlayabilmelerini ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını öngörebilmelerini sağlamaktadır. Farklı insanların varlığı ise kamusal alandaki iletişimin kaynağını oluşturmaktadır (Arendt,

1994: 240). Eşit ve farklı insanlar arasındaki söz ve eylemde bulunma özgürlüğü onların kamusal alanda var olmalarını sağlar. Kamusal alandaki insanlar arasında geçen etkinliği ifade eden söz ve eylem siyasal bir anlam içermektedir. Siyasal bir anlam içeren ve insanlar arasındaki farklılığı ortaya koyan en temel eylem ise konuşmadır. Kamusal alanda gerçekleşen bir eylem olan konuşma, herhangi bir konuşma değildir, siyasal nitelikte, toplumsal alana ilişkin bir bilgi üzerinde şekillenen bilinçli bir konuşmadır (Onat, 2013: 57-58).

Arendt’in özel alan ile kamusal alan ayrımını genel olarak toparlayacak olursak, her şeyden önce başlangıçta da belirttiğimiz gibi kamusal alanın ortaya çıkışında özel alanın belirleyiciliği söz konusudur. Çünkü kamusal alan bir özgürlük alanıdır ve bu özgürlüğün sağlanabilmesi özel alandaki zorunlu gereksinimlerin karşılanabilmesine bağlıdır. Sürekli üretim- tüketim döngüsünün içerisine hapsolan bireyin özgürlüğünü elde edip kamusal alanda toplumsal konularda eylemde bulunması imkânsızdır. Bu bireyler için söz konusu olan tek eylem çalışmaktır. İktisadî güce sahip olmanın kamusal alan üzerinde belirleyici olduğuna ilişkin benzer bir durum Habermas’ın düşüncesinde de karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Jürgen Habermas’ın Yaklaşımı: Burjuva Kamusunun Yükselişi ve Çöküşü

Habermas’ın burjuva kamusunun yükselişine ilişkin düşüncelerine yer vermeden önce onun Ortaçağ’ın feodal toplumunda temsili kamusal alan olarak nitelendirdiği kamunun niteliklerine bakmak gereklidir. Çünkü burjuva kamusu, Ortaçağ’ın sonu ve Yeniçağ’ın başı ile birlikte değişen ekonomik sistemin bir getirisi olarak temsili kamunun çöküşü sonrası ortaya çıkmıştır.

Ortaçağ’daki kamu ve özel arasındaki ayrışma bugünkü anlamından oldukça uzaktır. Bu dönemde kamu kelimesi aynı zamanda siyasal otoriteyi simgelemektedir. Bu durum dönemin resmî metinlerine de yansımakta ve kamusal kelimesi “hükmetme, hükmetmeyle ilgili” anlamlarında kullanılmaktadır (Habermas, 2005: 62-64). Söz konusu olan, iktidarın yani siyasal gücün kamusal temsilietinden ibarettir. Buradaki temsiliyet, modern anlamdaki gibi ulusun veya belirli bir

seçmenin temsil edilmesi değil, kutsal iktidarın halk önünde temsili anlamına gelmektedir (Habermas, 2004: 97). Temsili kamusal alanda halkın rolü bir tamamlayıcı olmaktan öteye gidememiştir (Eren, 2005: 99). Temsili kamu, hükümdarın kamu erkine yani hükmetme yetkisine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla da hükümdarın yargılama, yürütme, yasa koyma, tüm vatandaşlar adına fikir belirtebilme gibi güçlere sahip olması, vatandaşların da onu kamunun temsilcisi olarak görmesini beraberinde getirmiştir (Yükselbaba, 2012: 64-65).

Modern anlamda kamusal alan kavramının kullanımı, ekonomik gücünü arttıran burjuvazinin, bu gücünü siyasal alana yansıtması ve buna bağlı olarak Ortaçağ'ın temsili kamusunun bağlı olduğu feodal otoritelerin (kilise, prensler, soylular) süreç içerisinde çöküşü ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu çöküş süreci 15. yy ile başlamıştır. Rönesans ve Reform hareketleri sonrası feodal otoritenin unsurları eski güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu anlamda dinî otoritenin temsilciliğini yapan kilise, toplumsal alanın düzenleyicisi olma gücünü kaybederek bireylerin kendi vicdan muhasebelerine göre hareket ettikleri bir özel alan haline geldi. Prensün bünyesinde birleşen kamu otoritesinin unsurları (bürokrasi, ordu, yargı vb.) saraydan bağımsızlıklarını ilan etti. Soylular ise eski güçlerini kaybederek sınırlı bir alan içerisine hapsedi (Habermas, 2004: 97; Habermas, 2005: 70). Feodal otoritelerin sarsılmasının altında ise erken kapitalist dönemin artan gücü ve bu iktisadî sistemin bir yansıması olarak ortaya çıkan bölgesel ve ulusal devletlerin varlığı yatmaktadır. (Habermas, 2005: 70).

Kapitalist sistemin bir getirisi olarak ekonomik alan siyasal alandan ayrılmaya ve kendi kurallarıyla işlemeye başlamıştır. Bunun bir yansıması da toplumsal yaşamın sadece siyasal iktidar sahiplerinin kontrolünde olmaktan çıkıp herkesin müdahale edebileceği bir alan haline gelmiş olmasıdır (Taylor, 2002: 122-123). Dolayısıyla ekonomik alandaki özgürlüğün getirisiyle birey, toplumsal yaşamda söz sahibi olmaya başlamış ve siyasal otoriteden bağımsız bir kamuoyu yaratıcısı konumuna gelmiştir. Habermas da burjuva kamusunun oluşumunu kapitalizmin ve modernitenin bu

yükselişine bağlamıştır (Yükselbaba, 2012: 67). McCarthy temsili kamunun burjuva kamusuna dönüşüm sürecini şu şekilde ifade etmiştir:

...liberal kamusal alan, gelişmekte olan Pazar ekonomisinin özgül koşulları içinde oluştu. Ortaya yeni çıkan burjuvazi, mutlaki devletin gizli/saklı ve bürokratik pratikleriyle çarpışma süreci içinde giderek kralın iktidarının yalnızca halkın önünde temsil edilmesine dayanan bir kamusallık yerine, devlet otoritesinin halk tarafından bilgili ve eleştirel tartışma aracılığıyla kamusal olarak denetlendiği bir kamusal alan oluşturdu (McCarthy, 2004: 91)

Ortaçağ'da görülmeye başlayan ve mevcut egemenlik anlayışında çözümlere neden olan erken kapitalist sistemin bu çözülmeyi sağlayan en önemli unsurları mal ve haber dolaşımıdır. Mal ve haber dolaşımı uzun mesafeli ticaretin bir sonucudur. Uzun mesafeli ticaretle birlikte ekonomik sitem loncaların sıkı denetimindeki yerel pazarlardan sıyrılmıştır. Oluşan yeni tarzda pazarlar ile burjuvaların oluşturduğu şehirler ticaret pazarına dönüştü ve bu yapı başlangıçta siyasal otoritenin kontrolü altındaydı. Feodal otoritenin unsurları uzun mesafeli ticaretin ulaşılabilir kıldığı lüks tüketimden faydalandıkları için başlangıçta yeni sistemden rahatsız olmamıştı. Ancak bununla birlikte yeni ekonomik sistemin siyasal otoritenin belirleyiciliği altında yürümesinin mümkün olmadığı ve siyasal otoritenin müdahalesinden arınmış bir ekonomik sistemin gerekliliği de anlaşılmişti.

Malların serbest dolaşımı gibi haberin dolaşımı da kamusal alanın oluşumunda oldukça etkilidir. Uzun mesafeli ticaretin başlamasıyla birlikte uzak mesafedeki ticaret merkezlerinden alınacak haberlerin önemi de artmıştır. Ekonomik alan üzerinde düzenleyici role sahip olan kamu otoritesinin bu rolü, başta burjuva olmak üzere toplumun tüm kesimlerini olumsuz etkilemekteydi. Toplum kamu otoritesinin uygulamalarından 17. yy ile birlikte günlük olarak çıkan ve artık siyasal bir nitelik kazanmış olan gazeteler aracılığıyla haberdar olmaktaydı (Habermas, 2005: 74-88). Kamu otoritesine yönelik tepkiler basın aracılığıyla bir meydan okumaya dönüşmüştü (Onat, 2013: 75).

Basın aracılığıyla kitlelere haberin ulaşması kamusal alanın oluşumunun ilk basamağına işaret etmektedir. Sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb. gelişmelerden haberdar olan rasyonel birey, çeşitli toplantı mekânlarında (kahvehane, tiyatro, müze vb.) ilgili konuya ilişkin diğer bireylerle iletişime geçerek kamuoyu oluşturma sürecini başlatmaktadır. Bu iletişim sürecinin en temel niteliği ise bireylerin herhangi bir sınıf ayrımına tabi olmadan ve tamamen eşit bir biçimde kendilerini göstermeleridir (Onat, 2013: 76). Bir diğer önemli nitelik ise sürecin siyasal otoritenin denetiminden ve belirleyiciliğinden tamamen soyutlanmış olmasıdır. Habermas bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

...Buralarda burjuvalar, toplumsal hiyerarşinin duvarlarını aşarak, toplumsal saygınlığı olan ama siyasal etkinliği bulunmayan soylularla "sade" insanlar olarak bir araya geldiler. Burada belirleyici olan, cemiyetlerin üyelerinin eşitliğinden çok, mutlakiyetçiliğinin siyasal alanının dışında yer almalarıdır: çünkü toplumsal eşitlik, öncelikle ancak devletin dışında bir eşitlik olarak mümkündür. Özel şahısların böylece kamu oyunu dışlayarak, bir kamusal topluluk olarak gizli bir şekilde bir araya gelmesi, esas kamunun oluşumunu önceledi. (Habermas, 2005: 104)

Ürünün ve haberin serbest dolaşımı neticesinde ortaya çıkan, özgür, eşit ve rasyonel bireylerin oluşturduğu kamusal alan, 18. yy ile birlikte siyasal bir işlev sergilemeye başlamıştır. Ekonomik yönden gücünü arttıran ve bilgilenen burjuvazi, siyasal alanı etkileme çabasına girişmiştir. Ardından kamusal alanın temel taşları olan siyasal partiler ve sivil toplum örgütlenmeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Sürece bağlı olarak bankaların kurulması, basın üzerindeki sansürün ortadan kalkması, başbakanlık makamının kurulması ve seçme hakkının genişletilmesiyle siyasal katılım mekanizmaların artırılması gibi gelişmeler kamusal alanın gücünün artmasını beraberinde getirmiştir (Onat, 2003: 80-81; Habermas, 2005: 147).

Habermas'ın siyasal kamusal alanı hem kamu alanına sahip olması açısından devleti, hem de devlet gücünden bağımsız özneleri içermektedir. Siyasal kamu, devlete veya siyasal

iktidara ilişkin konularda bireyler arasında karşılıklı iletişim yoluyla kamuoyunun oluşma sürecidir (Yükselbaba, 2012: 76). Ortaya çıkan siyasal kamu özgür bireylerin iletişim yoluyla oluşturduğu kamuoyu aracılığıyla toplumsal taleplerin devlete iletilmesini ifade eder ve mal dolaşımını, toplumsal emek kullanımını ve ailenin mahremiyet alanını içerisine alan özel alandan ayrılır (Habermas, 2005: 97-98). Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, siyasal kamunun siyasal erkin denetiminden ve belirleyiciliğinden tamamen izole edilmiş olması ve bu alandaki fikir alışverişinin bağımsız olduğudur.

Yukarıda ortaya çıkış süreci ve temel nitelikleri ele alınan ve devlet ile toplum arasındaki köprü olarak nitelendirilebileceğimiz burjuva kamusu, 19. yy'ın sonlarına doğru çöküş yaşamaya başlamıştır. Burjuva kamusunun çöküş nedeni, özel alan ile kamusal alanın iç içe geçmeye başlamasıdır (Onat, 2013: 92). Bu iç içe geçmişlik ile kastedilen ekonomik güce sahip olan özel alan aktörlerinin siyasal gücü de ele geçirmeye başlamasıdır. Çünkü özel alan içerisinde kalıp siyasal iktidarı etkilemeye çalışmak, büyüyen burjuvazinin beklentilerine cevap veremiyordu ve hatta devlet müdahalesi kimi zaman bu grupların zararına sonuçlar ortaya koyabilmekteydi. Ortaya çıkan zararı telafi etmek ve yeni zararların ortaya çıkmasını engellemek isteği bu grupların siyasal gücün kullanımına dâhil olmalarını beraberinde getirdi (McCarthy, 2004: 92). Dolayısıyla burjuva artık siyasal erki etkileyen bir güç olmaktan çıkıp doğrudan siyasal erk konumuna geçti. Burjuvanın benimsediği serbest piyasa sisteminin işleyebilmesi aslında liberal düşüncenin temel söylemlerinden biri olan "gece bekçisi devlet" anlayışına değil, aksine burjuva toplumunun çıkarları doğrultusunda hareket eden güçlü bir devlet yapısına bağlıydı (Habermas, 2005: 259). Devlet gücü artık burjuva tarafından kullanılmaktaydı ve dolayısıyla da burjuva kamusunu ortaya çıkaran devlet ile burjuva arasındaki ayrışma yok oldu (Habermas, 2005: 256).

Bireylerin siyasal alana yönelik taleplerinin siyasal gündeme alınıp karşılanabilmesi için bu bireysel taleplerin toplumsal talep niteliğini kazanması gerekmektedir. Ancak toplumsal nitelik kazanan talepler, siyasal ve ekonomik

güçlerin kontrolü altında olan alanlarda dile getirilir ve bahsedilen grupların bu alanlarda özel çıkarları söz konusudur (Onat, 2013: 93). Toplumsal talep ile siyasal ve ekonomik güç gruplarının çıkarlarının çelişmesi durumunda, bu grupların kendi aralarında ve devlet ile yapacakları ittifak sonucu oluşan kamusal alan gerçek bir kamusal alan değildir. Bu alan, gerçek “kamu”nun dışlandığı bir kamusal alandır (McCarthy, 2004: 92).

Farklı toplumsal kesimler tarafından ortaya konan ve egemen güçlerin çıkarlarıyla çeliştiği için karşılanması mümkün olmayan taleplerin yaratacağı kriz ortamını engellemek adına, bu taleplerin ortaya çıktığı kamuoyunu kontrol etmek ve yönlendirmek gerekmektedir. Kitlelerin kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi onların tüketime mecbur kılınması ve teşvik edilmesiyle mümkün olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle akıl yürütme yoluyla kamuoyu oluşturan bireyler yerini, tüketerek toplumsal sorunlardan uzaklaşan bireylere bırakmıştır (Onat, 2013: 95). Bu durumun gerçekleşmesinde ise yazılı ve sözlü kitle iletişim araçları etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Temel işlevi kamusal katılımı arttırmak olan kitle iletişim araçları, gerçekte bu işlevin tersi amaçlara yönelik kullanılmaktadır. Egemen güçlerin kontrolü altında olan kitle iletişim araçlarına gelen bilginin içeriği sınırlanmakta, toplumsal sorunlara ilişkin konulardan çok, spor, eğlence, mizah gibi haberlere ağırlık verilmekte, toplumsal sorunlara ilişkin bilgiler ise farklı görsel ve işitsel öğelerin arasına hapsedilerek toplum üzerindeki etkisi asgari seviyeye indirilmeye çalışılmaktadır (Habermas, 2005: 292-295). Sonuç olarak Habermas, başlangıçta kültür yoluyla düşünce üretenlerin, kültürü tüketmeye yönlendirilerek düşünce üretiminden uzaklaştırılmalarını burjuva kamusunun çöküşü olarak adlandırmaktadır.

4. KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ

Yukarıda genel hatlarıyla bahsettiğimiz, insanların üretim – tüketim döngüsü içerisinde hapsolmesinin kamusal alan için önemine ve burjuva kamusunun çöküş sürecine ilişkin bilgilere dayanarak, günümüzde ideal kamusal alanın nasıl etkisiz kılındığını Kültür Endüstrisi düşüncesi ile açıklamak mümkündür.

Habermas’ın düşüncesinde kamusal alan, iletişim aracılığıyla edinilen bilgi üzerinden toplumsal ve siyasal konulara ilişkin eyleme geçilen alandır. Dolayısıyla da bilginin elde edilmesi noktasında iletişim araçlarının önemi tartışılmazdır. Habermas’ın düşüncesinde kamusal alana konu olan bilginin medya kaynaklı olduğu dikkate alındığında kamusal alan ile kültür endüstrisi arasındaki ilişki tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. İdeal bir kamusal alan düşüncesi, siyasal ve ekonomik egemenlerin egemenliğinin sorgulanabileceği bir alandır ve dolayısıyla da mevcut sistemin devamı açısından bir sorun yaratma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle kamusal alanda üretilen düşünce, sistemin sürekliliğine zarar vermemelidir. Bu süreklilik, ya kamusal alanın tamamen ortadan kaldırılmasıyla ya da kamusal alanda tartışılan konunun sınırlı veya yanlış bilgiye dayandırılmasıyla mümkün olacaktır. Kültür endüstrisi işte bu sınırlı veya yanlış bilginin üretimi noktasında devreye girerek, yazılı - görsel medya ve kültür-sanat faaliyetleri yoluyla iletişimin egemen ideoloji lehinde şekillendirilmesi düşüncesi üzerinde durur. Medya ve kültür alanlarının büyük oranda ekonomik ya da siyasal egemenlerin elinde olduğu düşünüldüğünde kültür endüstrisi düşüncesinin kamusal alanın tüketimi noktasındaki rolü daha net anlaşılabilir.

Düşüncenin ekonomik ve siyasal egemenler lehine şekillendirmesi ile kastedilen boş zamanın kontrol edilmesidir. Daha açık bir ifadeyle birey, mevcut ekonomik ve siyasal düzeni sorgulayacak ve sistem aleyhinde bir kamuoyu oluşturacak boş zamana sahip olmamalıdır. Kültür endüstrisi, boş zamanın yönetimi konusunda bireyin tüm günlük yaşamını kapsayacak bir planlama ortaya koymaktadır. Çalışmak, tüketmek, kültürel etkinlik, sosyal medya kullanmak, dizi izlemek gibi birçok faaliyet kişinin günlük yaşamının vazgeçilmez durumuna getirilmiştir ve birey bu faaliyetleri gerçekleştirmekle toplumsal yaşama uyum sağladığını düşünmektedir.

Sonuç olarak, aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız kültür endüstrisi düşüncesi, kamusal alan bağlamında düşündüğümüzde bireyin önüne sürekli tüketim ürünleri sunarak onu çalışmaya mecbur bırakmakta yani *animal laborans* konumunu sürekli kılmakta ve çalışma

eyleminin sürekliliği nedeniyle bireyin sistem üzerine düşünce üretme şansına sahip olmasını önlemektedir.

Kültür endüstrisi kavramı ilk kez Theodor Adorno ve Max Horkheimer tarafından kaleme alınan *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde kullanılmıştır (Kurt, 2009: 41). Adorno, eserin müsveddelerinde kültür endüstrisi kavramı yerine *kitle kültürü* kavramını kullandıklarını, ancak yandaşlarının kavramı işlerine gelecek şekilde yorumlamasını engellemek için kültür endüstrisi kavramını kullanmayı uygun bulduklarını belirtmiş ve bunun nedenlerini şu şekilde açıklamıştır: ilk olarak kitle kültürü kavramı, kültürün aşağıdan yani kitleler tarafından şekillendiği ve yönetildiği düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak kültür endüstrisi kuramının temel savı, kültürün egemen sınıflar tarafından şekillendiği ve yönetildiği, kitlelere egemen ideoloji doğrultusunda yön verici olduğudur. Kavramın kullanılmasındaki ikinci neden endüstri ilişkilerine vurgu yapmaktır. Adorno'ya göre kapitalist öncesi sistemin son kalıntılarının da yok olmasıyla kültür ürünleri standart bir hâl almış ve bu ürünler metalaşarak piyasa içerisinde kâr getirir duruma gelmişlerdir (Adorno, 2003: 12).

Kültür endüstrisi, kapitalizmin etkisiyle ortaya çıkan bir oluşumdur ve uluslararası piyasanın değişimlerine ve taleplerine göre şekillenir. Bu kavram, halkın tüketime mi yoksa üretime mi öncelik verdiği ve tüketilen ürünlerin halk tarafından mı talep edildiği yoksa halkın kendisine sunulan ürünleri mi tükettiği tartışmalarına son vermiştir. Adorno ve Horkheimer'a göre kültür ürünleri ve bu ürünlere duyulan ilgi ve tepkiler egemen güçler tarafından önceden belirlenmiştir (Krogh, 1999: 258). Baudrillard da bu konuda, tüketimin artık bireyin özgün bir etkinliği olmadığını, birey için zorunluluğa dönüştürülmüş bir durum olduğunu ifade etmiştir. Yani tüketim bireyin özel alanında özgür bir biçimde gerçekleştirdiği bir etkinlik değil, zora dayalı kolektif bir kurumdur (Baudrillard, 1997: 90). Kültür endüstrisi, insanların önüne “in”ler ve “out”lar koyarak, oturduğu evden bindiği arabaya, sevdiği sanatçıdan giydiği kıyafete kadar tüm tüketim sürecinde belirleyici olmaktadır.

Kültür endüstrisini bir cümleyle “tüketicilerin kasten ve tepeden bütünleştirilmesi” şeklinde

tanımlamak mümkündür (Bernstein, 2007: 33). Kültür endüstrisinin kitleleri “hesaplanabilir nesnelere” ya da “makinenin tâli parçaları” (Adorno, 2003) olarak nitelendirdiğini dile getiren Adorno, kültürün her şeye benzerlik bulaştırdığını ve kültür ürünlerinin yukarıdan belirlenen bir sistem meydana getirdiğini savunmuştur (Adorno, 2007: 47). Benzer şekilde Baudrillard da tüketimin bir ideolojik değerler ve iletişim sistemi meydana getirdiğini savunmaktadır. Günümüzde bu sistemi meydana getiren de medyadır. Ekonomik güce sahip olan azınlığın elinde olan medya, kitleleri tüketime yönlendirerek yeni ürünler ve yeni kimlikler yaratmaktadır (Baudrillard, 1997: 90). Yani egemenliği elinde bulunduran kesimlerin fikir, beklenti ve tercihleri yönünde belirlenen kültür ürünleri, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmişliğin ne yönde ve nasıl olacağına, hangi kurullarla modern bir sosyal yaşam sürdürüleceğinin belirlendiği ürünler olmaktadır (Çelik, 2012: 114). Bu noktada hemen şunu da belirtelim ki kültür endüstrisi kavramıyla Adorno ve Horkheimer'ın anlatmak istediği egemen sınıf yalnızca, siyasal iktidar değil, aynı zamanda ve hatta daha da belirleyici bir biçimde ekonomik açıdan en güçlü olanların iktidarındır.

Adorno, *Kültür Endüstrisi: Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma* adlı makalesinde otoritenin sanat üzerindeki belirleyiciliğinden bahsederek; eğer bir sanat dalı farklı bir sanat dalı ile aynı kurallara tabi oluyorsa, örneğin bir müzik eserinin serbest bir uyarlamasıyla, bir romanın sinemaya uyarlanması aynı kurallara uyuyorsa orada tüketicinin beğeni ve beklentilerinden söz etmenin mümkün olmadığını savunur. Bu süreç tamamen yönetici seçkinlerin çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu kesim, kendi çıkarlarına ve kafasındaki tüketici resmine uymayan hiçbir şeyi üretmeme noktasında kararlı bir tavır sergilemektedir. Kültür kurumları da kapitalist toplum içerisinde kaybolmamak adına iktidar sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir (Adorno, 2007: 50-51).

Kültür endüstrisinin temel amacı yüksek kültür–düşük kültür ayrımını ortadan kaldırarak kitleleri sonsuz bir tüketim sürecine sokmaktır. Düşük kültürün üyesi olan insanlara yüksek kültür öğeleri zorunlu ihtiyaçlar

olarak sunulmakta, kitleler tüketime teşvik edilmektedir. Kitleler üst kültüre özendirilerek aşırı tüketime yönlendirilmektedir. Kitleler tüketerek toplum içerisindeki yerlerinin değişeceğine inanır (Çelik, 2012: 115). Ancak düşük kültüre sahip kitleler kendilerine sunulan yüksek kültür ürünlerine ulaştıklarında kültür endüstrisi yüksek kültür için yeni bir yaşam tarzı, yeni zevkler ve alışkanlıklar ortaya koyar.

Kültür endüstrisinin yüksek kültür ile düşük kültürü birleştirmek isterken iki amacının olduğu düşünülebilir. Birincisi kapitalist sistemin kaçınılmaz bir gerekliliği olarak kitlelere yeni tüketim alanları sunmak ve böylece tüketimi sürekli bir hâle getirmektir. Yaratılan tüketim toplumunda birey, tüketmediği takdirde yalnız kalacağına, tüketim yaptığı oranda toplumsal statüsünün değişeceğine, yani tükettiği sürece var olabileceğine inandırılır (Odabaşı, 1999: 25). İkinci amaç ise düşük kültür sahiplerinin yüksek kültüre özgü yaşam tarzına geçişini mümkün kılp, toplumun gündelik yaşamda gerçekleşen olaylardan kopuşunu sağlamaktır (Çelik, 2012: 118). Ayrıca kültür endüstrisi insanların boş zamanları üzerinde de belirleyici olma amacındadır. Gerek sosyal aktiviteler ortaya koyarak gerekse de tüketim alışkanlığı yaratarak insanların boş vakitlerinin gizli bir şekilde kapitalist sistem yararına harcanması söz konusudur (Bernstein, 2007: 13). Baudrillard'a göre kitlelere sunulan bu hegemonya zorla değil onların isteğiyle gerçekleşmektedir. Çünkü insanlar kendilerine haber yoluyla doğrudan sunulan anlama karşı çıkmaktadır. Şeffaf ve politik olan anlamdan korkan insan gösteri istemektedir. Bu nedenle de kendisine gösteri yoluyla benimsetilen anlama karşı çıkmaz (Baudrillard, 2003: 18).

Baudrillard kitlelerin kendiliğinden vurdumduymaz olamayacağını, çünkü onlara vurdumduymaz olma hakkının verilmediğini ifade etmiştir. Bu vurdumduymazlık onlara iktidar tarafından verilmiştir. Egemen güçler sahip oldukları medya organlarıyla kitleleri kendi değerleri doğrultusunda yönlendirmektedir (Baudrillard, 2003: 19). Kitleler bir üst yaşam seviyesine geçmiş olmanın verdiği mutlulukla ve farkında olmadan boş zamanlarını dahi tüketerek geçirmekle gerçekleri fark edemez bir duruma gelmekte, sorgulamaktan ve eleştirmekten uzaklaşarak apolitik bir kimlik kazanmaktadır.

Böylelikle hem siyasal seçkinlerin hem de ekonomik seçkinlerin istediği gibi sistemin devamlılığı sağlanmaktadır. Zuhâl Öker bu durumu "kitle iletişim araçlarının büyüleyiciliği yoluyla bireylerin nötralize edilmesi" olarak ifade etmiştir (Öker, 2005: 243).

Kültür endüstrisinin ele alacağımız son niteliği ise kültür emperyalizminin bir aracı olmasıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren silah ve şiddete dayalı emperyalizm yerini ülkelerin kültürlerini hedef alan kültür emperyalizmine bırakmıştır. Sömürgeci devletler kendi kültürlerini sömürülen devletlere dayatmakta, kendileri bu ülkelerden çekilseler dahi kültürlerinin etkileri halen devam etmektedir. Kültür endüstrisi de bu noktada işlevsellik kazanmaktadır. Kültür endüstrisi ürünleri emperyalist devletlerin kültürel değerlerini ve ideolojilerini sömürülen kitlelere aşılacaktır. Böylelikle kitleler tüketirken hoşça vakit geçirdiklerini düşündükleri ürünlerle, baskı ve şiddet uygulanmadan millî kültürüne ilişkin değer ve kalıpları kaybetmektedir (Çelik, 2012: 118).

Adorno, Horkheimer ile birlikte bundan yaklaşık 60 yıl önce ortaya koydukları kültür endüstrisi kavramına ilişkin düşüncelerini örneklerken radyodan yararlanmış, radyonun toplumu tek tip dinleyici haline getirdiğini ve insanların cevap verme hakkının olmadığını söyleyerek onu kültür endüstrisinin önemli enstrümanlarından biri olarak göstermiştir. Onun radyo üzerinden örneklediği bu kavram, günümüzde internetin kullanım oranındaki yaygınlık ve kitle iletişim araçları - iktidar ilişkisi konulu akademik çalışmalarda önemli bir referans kaynağı olması göz önüne alındığında halen çağdaş bir kavram olma özelliği taşımaktadır.

5. SONUÇ

Hannah Arendt ve Jürgen Habermas tarafından ortaya konan kamusal alan kuramlarına bakıldığında, önemle üzerinde durulması gereken konu, her iki düşünürün de kamusal alan ile ekonomik alan arasında güçlü bir bağ kurduğudur. Kamusal alanın ortaya çıkışının en temel koşulu kamusal alan aktörlerinin ekonomik zorunluluklardan kurtulmuş olmalarıdır. Ekonomik özgürlüğünü sağlamış bireyin rasyonel düşünüp, toplumsal

sorunlara ilişkin tartışma ve akıl yürütme becerisiyle kamuoyu oluşturma gücüne erişeceği görülmüştür. Kamusal alan konusunda bu temel koşulu ortaya koyan düşünürler, kamusal alanın çöküşünü de kitle toplumu eleştirisiyle açıklamışlardır.

İdeal bir kamusal alan oluşması için her ne kadar tüketim kültürünün engellenmesi gerektiği söylene de bu durumun aksine, teknolojik gelişmelere paralel olarak kültür endüstrisi her geçen gün etkinliğini arttırmaktadır. Hem ekonomik iktidar hem de siyasal iktidar kitleleri tüketim döngüsü içerisine hapsederek sistemin sorgulanmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadırlar. Günümüzde kitlelerin bu döngüye hapsedilmesinde kullanılan araç sayısı her geçen gün artmaktadır. Ayrıca çalışma içerisinde bahsettiğimiz gibi ekonomik iktidar ile siyasal iktidar arasındaki işbirliği de bu durumu pekiştirmektedir.

Günümüzde kültür endüstrisi yoluyla kitlelerin tepkisizleştirilmesinde en güçlü araç sosyal medyadır. Sosyal medya her şeyden önce boş zamanın tüketimini sağlamaktadır. İnsanlar toplumsal meselelerle ilgili tartışıp düşünce üretebilecekleri boş zamanlarını sosyal medyada harcamaktadırlar. İnsanların okumak, araştırmak, tartışmak için kullanabilecekleri boş zamanlarını tüketen sosyal medya, bunun yanında tüketimi de teşvik etmektedir. Teknoloji ürünlerinin satışı bu durumun en bariz örneğidir. Sosyal medya kullanımındaki artış ile akıllı telefon, tablet vb. araçların satışı arasındaki doğrudan ilişki tartışmasız bir gerçektir. Artan akıllı cihaz kullanımına paralel olarak kamusal alanın temel gereksinimlerinden biri olan iletişimin sağlıklı kurulması da zaafa uğramaktadır. İnsanlar, birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayacak ortamda bir araya gelseler dahi akıllı cihazların varlığı ve onlarla geçirilen zaman, ya iletişimin konusunu ya da doğrudan iletişim varlığını etkileyerek ideal bir kamusal alanın oluşmasını engellemektedir. Bunun dışında sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen paylaşımlar aracılığıyla insanlar, toplumsal statülerinde bir artış olduğu duygusuna kapılmaktadırlar. Şöyle ki, insanlar tüketerek ve neyi nasıl tükettiklerini diğer insanlara göstererek toplum içerisinde kabul edilebilirliklerinin ve saygınlıklarının artacağına inandırılmışlardır. Örneğin gidilen lüks bir

restoranın, görkemli bir tatilin paylaşılması kitleler için ekonomik ve toplumsal gücün göstergesi olarak kabul edilmektedir ve bu durum onların psikolojik mutluluğunu arttırmaktadır. Dolayısıyla elde ettiği psikolojik doygunluk bireyin sistemi sorgulamasını ve sisteme karşı eyleme geçmesini engellemektedir. Tüm bunlara rağmen bir parantez açarak sosyal medyanın doğrudan bir kamusal alan olarak var olabileceğini de eklemek gerekir. Ancak bu durum sosyal medyayı gerçekten toplumsal sorunlara yönelik kullanan küçük bir grup için geçerlidir. Bu gruba küçük diyoruz çünkü her ne kadar sayıları milyonları bulsa da sosyal medya tarafından tepkisizleştirilen kitlelere oranla çok düşük sayıda kaldıkları bir gerçektir.

Konut politikalarını siyasal iktidar ile ekonomik iktidarın birlikte hareket ederek tüketim kültürünü sürekli kılmasına bir örnek olarak vermek mümkündür. Özellikle ülkemiz açısından bu durum daha belirgin bir şekilde kendini hissettirmektedir. İnşaat sektörü Türkiye’de son yıllarda en hızlı büyüme gösteren sektördür. Bu büyümeye hem devletin desteği hem de özel sektörün sunduğu imkânlar çok önemli katkı sağlamıştır. Konut sektöründe insanlara uzun vadeli konut kredileri aracılığıyla ev sahibi olma imkânı sağlanmaktadır. Ancak bu yapılırken sürekli yeni konut tipleri tüketicinin önüne sunulmakta, dolayısıyla da onlar için yeni hedefler yaratılmaktadır. Örneğin, düşük gelirli, kirada oturan insanlara kredi imkânı sağlanarak ve mimari anlamda etkileyici binalar sunularak bu kişiler hem konut alımına hem de eğlence ve alışveriş merkezlerinin yakınına çekilip tüketime teşvik edilmektedir. Ancak bu durumda yüksek gelirli kesim, şehrin dışında güvenli ve konforlu sitelere taşınmaktadır. Bu siteler ise bünyesinde eğlence merkezlerini, spor salonlarını, alışveriş merkezlerini vb. barındırmaktadır. Buna bağlı olarak kitlelerin boş zamanlarını yine tüketerek geçirmesi sağlanmaktadır. Ayrıca yüksek kültür üyelerine hitap eden bu siteler düşük kültür üyelerinin yeni hedefi haline gelmiş olacaktır. Dolayısıyla yeni hedefe ulaşmak için yine “çalışmak” gerekecektir. Konut kredisi konusunda ele alınması gereken bir diğer husus psikolojik mutluluktur. Bankalardan kredi kullanarak ev sahibi olan bireyler bunu bir kazanım olarak düşünmektedir. Ancak gözden kaçırılmamalıdır ki altmış ay, yüz yirmi ay gibi uzun vadeli bu

borçlanmalar insanları sürekli çalışma eylemine mecbur bırakmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, insanlara yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan zorunlulukların dışında farklı ürünler sunularak zamanla bir tercih olabilecek çalışma eyleminin sürekli kılınması söz konusudur.

Modern kamusal alanın tüketimi konusunda üzerinde durulabilecek bir diğer konu ise sosyal medya dışındaki yazılı ve görsel iletişim araçlarının bu amaçla kullanımınıdır. Sanat, spor, basın gibi pek çok unsur bu amaca hizmet etmektedir. Öncelikle şunu söyleyebiliriz ki edebiyat, müzik, tiyatro, karikatür gibi kültür araçları sıklıkla siyasal iktidarların lehine kullanılabilir. Siyasal iktidarların almış oldukları kararlar, gerçekleştirdikleri uygulamalar bu araçlarla meşru kılınmaya çalışılmaktadır. Özellikle devletin sanat kurumlarında ve medya organlarında bu durum çok net bir şekilde görülmektedir. Çünkü aynı anda birden fazla kişiye ulaşma imkânı olan ve kitlelerin duygularına hitap ederek onların düşüncelerini etkileme gücüne sahip olan bu araçlar, siyasal iktidarlar tarafından sistemin sürekliliği için oldukça faydalı görülmektedir. Habermas'ın burjuva kamusunun çöküşüne ilişkin düşüncelerini hatırladığımızda insanlara toplumsal nitelikli bilgilerin istenilen şekilde ve istenildiği kadar sunulmasında veya hiç sunulmamasında iletişim araçlarının gücü tartışmasıdır.

Tüm bunların yanı sıra kitle iletişim araçları tüketim kültürünün sürekliliği açısından da önemli işlevlere sahiptirler. Örneğin dizi kültürü günlük yaşamın çok ciddi bir bölümünü ele geçirmektedir. Diziler de yer alan karakterlerin kullandıkları telefonu kullanmak, giydikleri elbiseyi giymek, gittikleri yerlere gitmek vb. birçok durum kitleler için yeni hedefleri oluşturmaktadır ve kaçınılmaz olarak bu hedeflere ulaşmak için yine çalışmak gerekmektedir.

Sonuç olarak, kamusal alana yönelik üretilen düşüncelerden kamusal alanın demokratik

bir sitenin olmazsa olmaz bir koşulu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak yine bu düşünceler daha önce de belirttiğimiz gibi ideal bir kamusal alanın oluşmasında ekonomik özgürlüğün sağlanmış olma ve kamusal alanda toplumsal sorunların karşılıklı iletişim yoluyla tartışılması koşullarını da kabul etmektedirler. Buna bağlı olarak kamusal alanın çöküşü de bu özgürlüğün kaybedilmesiyle ya da hiç elde edilmemiş olmasıyla ve kitlelerin toplumsal meselelerden kopuşuyla açıklanmaktadır. Arendt ve Habermas'ın kamusal alan teorilerinde de bu durum açıkça karşımıza çıkmaktadır. Kültür endüstrisi işte bu noktada ekonomik özgürlüğün nasıl yok edildiğini ve kitlelerin siyasal alandan nasıl uzaklaştırıldığını ortaya koymaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi birey, kendisine egemen güçler tarafından sunulan ürünleri tüketebilmek için sürekli çalışmak zorundadır. Çünkü bu ürünlerin tüketimi hem bireyde psikolojik bir doyumluk yaratmakta hem de bireyin kendi toplumsal statüsünde bir artış olduğunu düşünmesini sağlamaktadır. Yani Arendt'in düşüncesiyle söyleyecek olursak, birey sürekli olarak animal laborans durumunda kalmakta ve özel alan egemen güçler tarafından sürekli yeniden üretilmektedir. Habermas'ın düşüncesiyle baktığımızda da kendisine sadece egemen güçler tarafından sunulan toplumsal nitelikli bilgilere sahip bireylerin siyasal iktidarı etkileyebilecek bir kamusal alan oluşturması mümkün değildir. Son söz olarak şunu söyleyebiliriz ki; modern kamusal alan, siyasal ve ekonomik iktidarların kendisi için belirlediği kadar bilgiye sahip olan ve özel alanın içerisine hapsedilmiş kitlelerden oluşan sınırlı bir kamusal alandır. Teknolojideki hızlı ve önlenemez gelişme ile tüketim kültürünün süratle artması göz önüne alındığında günümüzde ve gelecekte ideal bir kamusal alandan bahsetmek pek mümkün değildir. Yapılması gereken Oskar Negt ve Alexander Kluge'nin bahsettikleri gibi egemen güçlerin belirleyiciliğinden uzak alternatif kamusal alan teorilerinin hayata geçirilmesidir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2003). “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken”. **Cogito**, (Çev: Bülent Doğan), Sayı: 36.
- Adorno, T. (2007). **Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi**, (Çev: N. Ülner, M. Tüzel, E. Gen), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (1994). **İnsanlık Durumu**, (Çev: B.S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (1996). **Geçmişle gelecek Arasında**, (Çev. B.S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (1997). **Tüketim Toplumu**, (Çev: H. Deliçaylı), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2003). **Sessiz Yığınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu**, (Çev: O. Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Bernstein, J. (2007). “Sunuş”, **Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi**, (Çev: N. Ülner, M. Tüzel, E. Gen), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, A. (2012). **Kültür Endüstrisi Üç Yanlı Bir Doğru**. Literatür Yayınları, İstanbul.
- Çığ, E. Ç. (2012). *Kamusal Alan Teorileri Açısından Sağlık Gazeteciliği ve Demokrasi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Eren, A. (2005). Özgürlükler Mekânı Olarak Kamusal Alan. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3-4, 95-124. Erişim 08.08.2015, http://www.erzincan.edu.tr/birim/HukukDergi/makale/2005_IX_2.5.pdf
- Habermas, J. (2004). **Kamusal Alan**, (Çev. ve Ed: M. Özbek), Hil Yayın, İstanbul.
- Habermas, J. (2005). **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, (Çev: T. Bora ve M. Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Krogh, T. (1999). “Frankfurt Okulu’nun Kültür Anallizi”, **Medya İktidar İdeoloji**, (Çev. ve Ed: M. Küçük), Ark Yayınevi, Ankara.
- Kurt, A. Y. (2009). *Adorno ve Horkheimer’in Kültür Endüstrisi Üzerine Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi
- Marshall, G. (2009). **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev: O. Akınhay ve D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- McCarthy, T. (2004). “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü”nün 1989 İngilizce Baskısına Giriş”, **Kamusal Alan** (Çev. ve Ed: M. Özbek). Hil Yayın, İstanbul.
- Odabaşı, Y. (1999). **Tüketim Kültürü Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü**, Sistem Yayınevi, İstanbul.
- Onat, N. (2013). **Kamusal Alan ve Sınırları**. Durak İstanbul Yayınları, İstanbul.
- Öker, Z. (2005). “Kurgusal Dünyanın Ötesinde Bir Unutkan Jean Baudrillard”, **Kadife Karanlık**, (Ed: N. Rigel), Su Yayınevi, İstanbul.
- Pehlivan, B. (2011). *Hannah Arendt’in Temel Kavramları ve Kötülüğün Sıradanlaşması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Taylor, C. (2002). “Modern Social Imaginaries”, *Public Culture*, 14/1, 91-124.
- Türk Dil Kurumu. (2015). **Kamu**. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55a83155bf1ea6.01222298, (16.07.2015).
- Yükselbaba, Ü. (2012). **Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İktidardan İletişimsel Kamusalığa Geçiş**. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.